

URTX

ENTRE EL BÀCUL I L'ESPASA: ELS SOFRIMENTS DEL FEUDALISME

Gener Gonzalvo Bou

ENTRE EL BÀCUL I L'ESPASA: ELS SOFRIMENTS DEL FEUDALISME

Abstract

Este breve ensayo pretende poner a la luz la tremenda violencia con que, en Cataluña, en la primera mitad del siglo xi, se impuso el nuevo sistema social y político del feudalismo. Los señores ejercieron los malos usos, y una multitud de explotaciones socioeconómicas. Este hecho valió tanto para los señores laicos como para los eclesiásticos, aprovechando el vacío del poder público.

El ensayo se aplica a los señoríos, bastante complejas, que dominaron las tierras de Urgell, con apellidos tan importantes como los Anglesola, Cardona o Guimerà, y en el campo eclesiástico el dominio del monasterio de Poblet, junto a Vallbona, Solsona e incluso la abadía de Montserrat. Estos dominios señoriales no acabaron hasta el final del llamado Antiguo Régimen, a finales del siglo xviii y principios del xix.

This brief essay aims to bring to light the tremendous violence with which the new social and political system of feudalism was imposed in Catalonia in the first half of the 11th century. The lords applied the bad uses and a host of socio-economic exploitations. This was true for both the lay and ecclesiastical lords, taking advantage of the vacuum of public power.

The work is applied to the very complex lordships that dominated the Urgell lands, with such important lineages as those of Anglesola, Cardona, or Guimerà, and in the ecclesiastical field the dominion of the monastery of Poblet, beside Vallbona, Solsona and even the abbey of Montserrat. These seigniorial domains did not end until the fall of the so-called Ancient Regime, at the end of the 18th century and beginning of the 19th.

Paraules clau

Feudalisme, violència senyorial, mals usos, Usatges de Barcelona, pau i treva, dret de maltractar, Urgell, Anglesola, Cardona, Guimerà, Poblet, Vallbona, Solsona, Montserrat.

Un dels canvis del sistema social, econòmic, polític i cultural més violents i traumàtics a l'Occident medieval es produí durant la primera meitat del segle XI: fou la irrupció del sistema feudal, tant ben estudiat pels tractadistes —sobretot francesos— i que a casa nostra tingué com a paladí al professor Pierre Bonnassie, amb la seva obra “Catalunya mil anys enrere”, que fou la seva densa tesi doctoral.¹

Catalunya deu, doncs, a Bonnassie, l'estudi, totalment revolucionari, de la implantació de les relacions feudals en tots els àmbits de la vida catalana del moment, en un període que s'ha qualificat sovint —i crec que amb encert— com el de la pre-Catalunya, formulat, doncs, plenament el nostre país al primer terç del segle XII. Hem de tenir en compte, però, que el règim feudal o senyorial, amb tota la seva llarguíssima durada i evolució, i que a la seva fi se'l coneixia amb el nom de l'Antic Règim, s'allargassà fins a les conseqüències de la Revolució Francesa, caient sota la fúria liberal a finals del segle XVIII i primeries del segle XIX.

Cal tenir en compte també una consideració molt i molt important. Tal com també ha estudiat darrerament el prof. Thomas Bisson, s'esdevé que el país català fou on la violència de la irrupció dels nous agents i classes dirigents del feudalisme fou més colpidora, viva i sagnant. Aquest fet tant sorprenent —sobretot pel que fa als sofriments dels antics pagesos lliures de la Catalunya Vella, amb llinatges sanguinaris com els empordanesos dels Cruïlles— fou, tanmateix, real, i no és pas d'estranyar que la institució de la Pau

i Treva desenvolupés figures com les de l'abat i bisbe Oliba, amb una tasca defensora dels més dèbils, que fou imitada en altres països i regions de França o Alemanya, per posar alguns exemples paradigmàtics.

La cugúcia, l'exòrcia, la intèstia, i tota la sèrie dels anomenats “mals usos” dels senyors dels Castells (entesos aquests com a símbol del domini sobre el poble, i del sofriment d'aquest) sobre els seus vassalls, s'estengueren arreu, aprofitant el buit total del poder públic dels comtes catalans, afeblits i esporugits davant la nova situació. Àdhuc en una època tan avançada com a les Corts de Cervera de 1202, el rei Pere I permeté el “ius malettrandi”, és a dir, un insòlit i espordidor “dret de maltractar” dels senyors feudals envers els seus pagesos vassalls. Arreu d'Europa no trobarem una aital disposició emanada d'una cort reial!

Pensem ara —per a fer-nos una idea de l'abast de la violència dels feudals— que una vintena de cavallers ben armats era capaç d'assolar, cremar i violentar els habitants d'una gran comarca, car aquestes armes eren caríssimes, i de gran poder destructor, i que només ells posseïen.

Un altre fet ben singular fou que l'Església i les seves institucions més potents —com totes les variants de convents i potents centres monàstics— esdevingueren poderosos senyors feudals: el bàcul s'inseria així, de manera escandalosa, dins el sistema feudal. A Catalunya, Sant Pere de Rodes, Sant Joan de les Abadesses, Ripoll, Sant Cugat del Vallès, Solsona, Poblet, Santes Creus, Vallbona

¹ Hem obviat el sistema de notes, car aquest petit article té un to més aviat assaigístic, que no pas el d'erudició investigadora.

o Escaladei, mantingueren el poder feudal a base d'extensos dominis senyorials, i amb els cobraments dels delmes, primícies, censos i d'altres onerosos privilegis (exempts com estaven de pagar al fisc reial), el gravamen sobre els seus súbdits, sobretot en èpoques difícils, esdevenien sagnants.

I si fem un salt en el temps —concretament al segle XIV— quan el rei Pere III, embrancat en una llarga i costosa guerra amb Castella, demana diners, a canvi concedeix als feudals el mer i mixt imperi, ço és, el poder exercir la justícia civil i criminal sobre els seus vassalls, una facultat que també exerciren no només els senyors de l'espasa, sinó també els senyors del bàcul. Tota una revolució jurídica, de la qual només escapaven les viles que depenien directament del senyor rei.

A les nostres terres de la plana d'Urgell, el mosaic de senyories feudals fou certament important i complicat. Val a dir, però, que, d'aquest sistema feudal, només tres viles escaparen de les urpes senyorials. Per un cantó, les importants viles de Tàrraga i Vilagrassa, que depenien directament del rei —i que reclamaren sempre els seus paers i recolliren febrilment en els seus llibres de privilegis—, i per l'altre, la vila d'Agramunt, la perla econòmica dels comtes d'Urgell, que protegiren sempre de la voracitat senyorial, amb nombrosos i abundants privilegis.

Sens dubte, però, el bàcul més extraordinari del sistema feudal a les nostres comarques fou el potentíssim monestir de Poblet, el qual lluità per encadenar una sèrie de dominis que afermessin el seu famós sistema de transhumància ramadera. A l'Urgell —i de fet, en tots els seus dominis i baronies— Poblet tingué en la vila de Verdú el seu més preuat tresor. Ara veurem les aliances entre cavallers i eclesiàstics poderosos del sistema feudal. Durant un temps, Verdú fou en mans de Berenguer Arnau d'Anglesola, fundador de la baronia de Bellpuig (1139), el qual cedí en dot Verdú a la seva filla Berenguera, pel casament amb Guillem de Cervera. En enviudar, va professar dins el monestir de Vallbona, senyoriu eclesiàstic detentor d'una altra important baronia. El seu fill Guillem IV de Cervera, conseller reial, gran guerrer i cavaller, senyor de Juneda i Castellldans, i finalment monjo de Poblet, empenyorà, el 1203, el castell i terme de Verdú al monestir de Poblet, que en tingué definitivament el domini el 1227.

Verdú, que conserva un dels castells feudals més formosos de Catalunya, començà a pro-

testar i pledejar amb Poblet contra els seus privilegis feudals, uns plets que només s'acabaren amb la desamortització del 1835. Fixem-nos, però, i a banda de Poblet, quins llinatges feudals intervenen en la feudalització de Verdú: Anglesola i Cervera, tots dos de primer ordre.

El 1079 Berenguer Gombau es fa amb el castell i terme d'Anglesola, iniciant-se la primigènia i violenta baronia dels Anglesola, tan ben relacionada sempre amb el monestir de Poblet. El llinatge donà destacats guerrers, cavallers, polítics i eclesiàstics. Ja és prou sabut que la família es dividí aviat en tres branques: les d'Anglesola, Bellpuig i Miralcamp. Una triada potent i terrible.

A la vall del Corb, curull de torres de defensa i Castells, senyorejaven sobretot els Guimerà i les senyores religioses del Cister, centrades en els convents de la Bovera i Vallsanta, cases que en certa manera eren també vigilades de prop pel potent monestir de Vallbona, i la seva baronia feudal. Les viles sotmeses a aquest domini eren el castell i terme de Guimerà, també l'important "castrum" de Ciutadilla, i d'altres viles i termes menors al llarg de la vall, com Nalec o Sant Martí de Maldà. En canvi, les urpes de la baronia vallbonina havien arribat allà, dominant feudalment la destacada vila de Rocafort de Vallbona. És curiós observar la complexitat de les trames feudals, i l'encadenament de famílies detentores del domini del sistema. Per aquestes valls passaren a ser dominadores estirps tant potents com els Cervelló, els Pinós, els Oluja i els Castre. Quant a la petita vila de Nalec, aquesta depengué inicialment de Sant Pere el Gros de Cervera, antic priorat ni més ni menys que del monestir de Ripoll. Per una permuta amb el gran monestir del Ripollès, aquest petit monestir passà a dependre del bisbat de Vic, i la vila de Nalec hi restà sotmesa fins a la fi de l'Antic Règim.

Finalment, Sant Martí de Maldà passà també d'unes mans a unes altres. El seu castell, ja citat el 1212, formà part inicialment de la baronia d'Anglesola, per passar després a mans de la baronia de Bellpuig, que era ni més ni menys que en mans de la casa ducal dels Cardona, els senyors laics més importants de la Catalunya feudal. En aquestes terres, els Cardona prengueren el títol de ducs de Cessa, els quals lluitaren aferrissadament amb el monestir de Vallbona pel domini de les aigües del Corb. Aquí, doncs, hi veiem un enfrontament entre el bàcul i l'espasa, un xoc entre senyors. D'entre els castllans de Sant Martí cal citar

Castell de Verdú.

els llinatges —prou importants— dels Oluja, els Montoliu i els Ivorra.

L'any 1139 es crea la importantíssima baronia de Bellpuig, per part de Berenguer Arnau d'Anglesola. La baronia comprenia els llocs de Bellpuig, Sant Martí de Maldà, Vilanova de Bellpuig, Seana, Castelnou de Seana i Golmés, a més de diverses quadres. Al segle ^{xv} se li agregaren Utxafava i Linyola, com a viles més destacades. Al segle ^{xiv} la baronia passà a mans dels Cardona-Anglesola, i portaren a la vila de Bellpuig

notables obres d'art de l'època del Renai-xement italià. Enmig de la paorosa crisi que travessava el país, els Cardona-Anglesola miraven cap a un altre costat, fent honors al seu paper de gran senyors del domini feudal que detenien.

El monestir de Vallbona, al llarg dels segles, va esdevenir el cenobi cistercenc femení més important de Catalunya, superant àdhuc al senyorívol monestir barceloní de Vall-donzella, que també mantenia nombroses possessions al Pla de Barcelona.

Dins els seus murs, Vallbona acollí els millors llinatges feudals de la Catalunya Nova, ja fossin abadesses o bé simples professes: Anglesola, Guimerà, Llúria, Cardona, Caldes, Copons, etc. Fou especialment espectacular el període del segle XIV, amb les abadesses constructores de la família dels Anglesola. A més, l'enterrament de la reina Violant d'Hongria convertí el monestir en lloc de panteó reial.

Al llarg dels segles, cases tant importants com els Cervera, Anglesola o Cardona, cediren a Vallbona nombrosos dominis que arribaren a crear la seva pròpia baronia feudal. Formaven part d'aquesta baronia llocs com Llorenç de Vallbona, Montesquiu, els Omells de Na Gaia, Preixana, Rocafort de Vallbona, Rocallaura, la vila de Vallbona, el Vilet i, temporalment, l'Espluga Calba. El 1380 les abadesses també adquiriren la facultat de la justícia civil i criminal sobre els seus vassalls feudals. Cal considerar a Maria Isabel de Gallart i de Grau (1850-1872) com la darrera baronessa feudal de Vallbona.

L'actual plana d'Urgell, a partir del segle XI, fou conquerida i repoblada pels comtes d'Urgell, grans col·laboradors dels comtes de Barcelona. Des de Menàrguens a Tornabous, una extensíssima planúria esquitxada de petites viles, castells, torres de guaita (com la imponent del Pilar d'Almenara), formaven un gran graner que fornava, entre d'altres, el mateix monestir de Poblet, el qual, ben aviat, es féu, entre altres, amb el domini de la Fuliola i Castellserà, on encara avui es conserva l'edifici d'acumulació del gra, l'anomenada "Panera", de l'època de l'abat Porta de Poblet (s. XV).

I aquí també cal que diguem que d'altres cases i institucions tenien dominis feudals: ens referim, altre cop, als Anglesola, al monestir de Montserrat, i a la canònica de Solsona, on avui s'aixeca el castell del Remei.

Amb la molt cruenta guerra civil entre Ferran d'Antequera i el comte d'Urgell Jaume II, pel

domini de la corona, després del parcial Compromís de Casp, la derrota del segon comportà un extensíssim nou domini de la corona aragonesa dels antics dominis del comtat d'Urgell, fet que fou aprofitat ràpidament per l'abat de Poblet Martínez de Mengücho (que seria president de la Diputació del General) per comprar, el 1413, al rei, i per un preu astronòmic, totes aquestes viles i termes, en aparença no gaire productives. El motiu de la compra de Poblet no era altre que l'exercici de la transhumància dels seus enormes ramats, que anaven des de baronies com la de les Garrigues, cap els prats del Pirineu, i s'abastien d'aigua i de gra en aquestes planúries d'Urgell, a més del seu sistema de xarxa de granges, alguna de les quals ha arribat fins als nostres dies.

I què deien els pagesos, els ramaders, els homes dels oficis, els botiguers? No deien res; o més ben dit, com que no els era permès de saber llegir o escriure, molt poques de les seves veus de queixa i de dolor han arribat fins als nostres dies. Perquè pensem que els documents, diplomes, cartularis, capbreus o privilegis ho eren dels grans senyors feudals, ja fossin del bàcul (amb Poblet al capdavant, el senyor feudal eclesiàstic més important de Catalunya) o de l'espasa. Molts d'aquests senyors tampoc no sabien de lletra, però tenien al seu servei els escriptors (notòriament sorgits de les escoles eclesiàstiques) que són els que ens han escrit la seva visió de la història medieval, i que és la que ha arribat fins als nostres dies. Senyors, ducs, barons, abats, abadesses, batlles i castlans, els "milites" i cavallers armats formaren l'entramat de sofriment del sistema feudal català, que és recollit, ni que sigui parcialment, als Usatges de Barcelona, o en el que ens ha arribat del "Liber Feudorum Maior", joia conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En definitiva, aquest sofriment i explotació feudals, tal com va fer el ja anomenat Pierre Bonnassie, l'hem de llegir i descobrir, d'entre els nombrosos pergamins conservats, entre línies.